

THREE STYLES OF POLITICS IN SEHBENDERZADE FILİBELİ AHMED HILMI: OTTOMANISM, ISLAMISM AND TURKISM

Mehmet Fatih Aslan

Abstract

It is thought that it is useful to examine different ideas in order to make more correct decisions. In this article, the views of Şebbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, one of the thinkers of the Second Constitutional Period, on Ottomanism, Islamism and Turkism known as “Three Styles of Politics” will be analyzed. One of the central debates of the Second Constitutional Period is which political style should be preferred in order to ensure the Ottoman political unity. Ahmed Hilmi says that all three political styles are of Western origin and that all three separate rather than combine. Although it is close to the idea of “Islamic Union”, it sees a political and religious unity as impossible. The basis of Ahmed Hilmi’s intellectual attitude is Islamic sensitivity and scientific perspective. The only possible way is through the social unity of Islam. He explains this approach on the basis of sociology. His attitude towards Turkishness is close to the supporters of the Turkish-Islamic synthesis of the period. In the history of Turkish thought, Ahmed Hilmi, whose political ideas were not well known, but one of the most important and influential figures of the period, approached the issue in a different way than the thinkers of the period and especially brought a sociological interpretation of the idea of Islamic Union. In addition, it is important to read all the texts used in the article as old text from the source, in terms of making the article and its sources authentic.

Keywords: Ahmed Hilmi, Three Styles of Politics, Pan-islamism, Sociology

ŞEBBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'DE ÜÇ TARZ SİYASET: OSMANLICILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

Mehmet Fatih Aslan*

Öz

Daha doğru kararlar verebilmek için farklı fikirlerin incelenmesinde fayda olduğu düşünülmektedir. Bu makalede, II. Meşrutiyet Dönemi düşünürlerinden Şebbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi Bey'in, "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak bilinen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hakkındaki görüşleri analiz edilecektir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin merkez tartışmalarından biri, Osmanlı siyasal birliğinin sağlanması adına tercih edilecek siyaset tarzının hangisi olması gerektiğidir. Ahmed Hilmi Bey, üç siyaset tarzının da Batı menşei olduğunu ve her üçünün de birleştirmek yerine ayrıştırdığını söyler. "İttihad-ı İslam" fikrine yakın olmakla birlikte siyasi ve dini bir ittihadı imkânsız görür. Ahmed Hilmi Bey'in entelektüel tutumunun temelini İslami hassasiyet ve bilimsel bakış açısı oluşturur. Mümkün olan tek yol İslam'ın içtimai birliğidir. Bu yaklaşımını da sosyoloji temelinde izah eder. Türklüğe dair tutumu ise dönemin Türk-İslam sentezi taraftarlarına yakındır. Türk düşünce tarihinde, siyasi fikirleri pek bilinmeyen fakat dönemin en velud ve etkin isimlerinden Ahmed Hilmi Bey'in meseleye dönemin düşünürlerinden farklı bir şekilde yaklaşması ve özellikle ittihad-ı İslam fikrine sosyolojik bir yorum getirmesi çalışmanın ön plana çıkan unsurlarıdır. Ayrıca düşünürün, makalede kullanılan yazılarının tamamının orijinal haliyle eski yazı olarak kaynağından okunması, makaleyi ve kaynaklarını sahib kılma noktasında önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Hilmi Bey, Üç Tarz-ı Siyaset, İttihad-ı İslam, Sosyoloji

* Arş. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, mfatih.aslan@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7489-9280>.

Giriş

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi Bey, felsefi ve edebi yazılarıyla bilinen fakat hakkında yapılan çalışmaların hep bu minvalde olmasından dolayı siyasi ve içtimai konulardaki yetkinliği takdir edilememiş II. Meşrutiyet dönemi düşünürlerindendir. Eserlerini 1909-1914 yılları arasında kaleme alan Ahmed Hilmi Bey, altı yıl gibi kısa bir süreye kırka yakın telif eser ve yüzlerce gazete yazısı sığdırır. Yazılarında kendi isminin yanında Mihridin-i Arusi, Özdemir, Kalender gibi müstear isimler de kullanır. Yaşadığı dönemin aydınları gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı sorunlara çözümler arar ve bu sorunları ana hatlarıyla siyasi, içtimai ve fikri temelde ele alır. Siyasi meselelerle yakından ilgilenen Ahmed Hilmi Bey, II. Abdülhamid yönetimine muhalif bir tavır sergiler. 1901'de II. Abdülhamid tarafından Fizan'a sürülen Ahmed Hilmi Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döner ve kurduğu matbaasında, kendi çıkardığı gazetelerle dönemin fikir tartışmalarına katılır. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ve "millet-i hâkime" olan Müslümanlarla diğer Osmanlı unsurlarının mecliste temsil bulmasının, Osmanlı siyasal birliğinin sağlanması adına önemli adımlar olduğunu düşünür. Ahmed Hilmi Bey'in bu düşüncesi, kuru bir muhalefet tarzından öte tarihsel gelişmelerin ve sosyolojik şartların dikkate alınmasıyla oluşur.

Ahmed Hilmi Bey, II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla Osmanlı'da merkezi idarenin güçlendiğini ve bir mutlakiyet idaresi oluştuğunu, bu durumun ise o devrin şartlarına göre olması gereken ve faydalı bir gelişme olduğunu belirtir. II. Mahmud, saltanatı süresince ilmiye sınıfı, Ayanlar ve Yeniçeri Ocağı gibi farklı merkezlere dağılmış olan idare gücünü tek bir merkezde, yani şahsında toplar. Ahmed Hilmi Bey'e göre o dönem Osmanlı'yı dağılmaktan kurtaran, Osmanlı idare sistemindeki bu merkezileşme hamlesidir. Ona göre mutlakiyet idaresinden önce Osmanlı'da oligarşi vardır ve mutlakiyet idaresi oligarşiyi sona erdirir. Ahmed Hilmi Bey'in bu gelişmeyi faydalı görmesinin bir diğer sebebi de meşrutiyet idaresinin ancak mutlak bir idarede doğabileceğini düşünmesidir. Bu durumu "*Hükümet-i meşruta usulünü ve bir millette istidat ve istihkak hürriyetini ancak bir idare-i mutlaka doğurabilir.*" (Ahmed Hilmi, 1913a:3) şeklinde ifade eder. II. Mahmud, siyasal birliğin sağlanması adına idare sisteminin

yanında millet sisteminin değişmesi için de ilk adımları atar. Ahmed Hilmi Bey bu gelişmeyi o devrin şartları dâhilinde bir zorunluluk olarak görür fakat esasen Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki farklılıkların eritilmesi düşüncesine karşıdır.

Osmanlı siyasi birliğinin sağlanması adına “ittihad-ı anasır” yani Osmanlılık siyaseti, potansiyel tehlikeleri olan fakat zaruri bir siyasettir. Bunun altında yatan sebep ise “ittihad-ı anasır” fikrini, dönemin aktüel iklimine ters düşen ve uygulanması mümkün olmayan bir politika olarak telakki etmesidir. Ahmed Hilmi Bey ile Yusuf Akçura bu meselede benzer düşüncededirler. Osmanlı'nın güçlü olduğu zamanlarda, gayrimüslim unsurlara tanınan imtiyazlar ve verilen müsaadeler, Osmanlı güç kaybettikçe fermanlarla açıklanan taahhütlere ve anlaşmalara dönüşür. Osmanlılık fikri bu taahhütlerin ve Batılı devletlerin baskılarının bir neticesidir. Bu sebepten Osmanlılık fikri Ahmed Hilmi Bey'e göre bir “emr-i vaki” olarak karşımıza çıkar ve şartlar gereği taahhütlerin yerine getirilmesi de bir mecburiyet halini alır. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bu tehlikeleri bertaraf etmenin, en azından kontrol altında tutmanın yolu ise meşruti yönetimdeki meclis çoğunluğunu sağlamaktır. “İttihad-ı anasır” fikrine sıcak bakmayan Ahmed Hilmi Bey'de esas olan Müslümanlar arasındaki birliktir. Bu birlikteki merkezi gücü de Osmanlı'nın kurucu ve asli unsuru olan Türkler oluşturmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihad-ı İslam adında haftalık bir gazete çıkararak yazı hayatına başlayan Ahmed Hilmi Bey, İslamcılık fikrine yakın görünür. Onunla ilgili yapılan çalışmalarda genel kanı da bu yöndedir. Fakat burada önemli bir detay var ki onun “ittihad-ı İslam” anlayışı bir siyasi telakkiden farklı olarak, her İslam ülkesinin kendi sosyal yenilenmesini gerçekleştirmesi üzerine kurulu kültürel bir birlikteliktir. Bu sebepten Ahmed Hilmi Bey'i, klasik anlamda İslamcılık siyasetini savunan biri olarak kabul etmemek gerekir. Ahmed Hilmi Bey, temelde gayrimüslim unsurları çember dışında bırakmayan, Osmanlılık kimliğinin hukuki olarak korunması ve her milletin temsil bulduğu meşruti bir sistem üzerine kurulu milli bir siyaset yanlısıdır. Çünkü ona göre her kimlik yeni bir sınıra çizer. Esas olansa Osmanlı'nın dağılmaması ve toprak birliğidir. Onun “ittihada-ı İslam” a olan vurgusu Osmanlı kimliğinin korunması adınadır.

Müslümanların birlik halinde olması, Türklerin merkez unsur olarak kalması ve güçlenmesiyle mümkündür. Bu durum, iç içe geçmiş halkalar olarak düşünülebilir. Türklerin birliği ve kuvveti, Müslümanların birliği, Müslümanların birliği ise Osmanlı unsurlarının yani Osmanlı'nın birliği demektir.

Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak tanımladığı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hakkında Ahmed Hilmi Bey, bu siyaset tarzlarının Osmanlı birliğini sağlamaktan uzak, ayrıştırıcı hatta Türklere ve Müslümanlara kurulan tuzaklar olduğunu belirtir (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi,1912a:1). Ahmed Hilmi Bey'in görüşleri kronolojik olarak değerlendirildiğinde kendi içinde bir bütünlüğe sahip olmakla birlikte bu siyaset tarzlarını Batı'dan ithal fikirler ve dahi tuzak olarak görmesi dikkat çekicidir. Bu makale, Geç Dönem Osmanlı'da siyasal birliği sağlamak adına uygulanmaya çalışılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve entelektüel boyutta tartışılan Türkçülük siyasetinin Ahmed Hilmi Bey tarafından nasıl algılandığını inceleyecektir. II. Meşrutiyet dönemi siyasi tartışmalarının merkezini teşkil eden bu meseleye, dönemi için erken sayılabilecek bir şekilde, sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşan Ahmed Hilmi Beyin fikirleri, üç siyaset tarzını ve Türklük-İslamlık bağını tarihî boyutuyla yeniden düşünmeyi sağlayacaktır.

Bir "Emr-i Vaki" Olarak Osmanlılık ve İttihad-ı Anasır

Büyük bir imparatorluk olan Osmanlı, sahip olduğu topraklar ve yayıldığı geniş coğrafya gereği bünyesinde farklı etnik ve dini unsurlar barındırdığından homojen bir millet yapısına sahip değildi. İslami esaslarla yönetilen Osmanlı'da millet kavramı, belli bir dine mensup insanları yani dini zümreleri ifade etmek için kullanılırdı (Ortaylı,2005:66). Müslüman ve gayrimüslim topluluklar dini farklılıklar üzerinden sosyal ve siyasal düzenlemeye tabi tutulur, her din ayrı bir millet olarak kabul edilirdi. Müslümanlar "millet-i hâkime" olarak diğer unsurlardan farklı bir statüye sahipti. Osmanlı'nın sahip olduğu adalet sistemi, unsurlar arasında herhangi bir haksızlığın olmasını engeller ve gayrimüslim unsurların Osmanlı'ya bağlılıkları noktasında bir olumsuzluk yaratmazdı. Osmanlı'nın güçlü olduğu

ve Batı'nın nefesini ensesinde hissetmediği devirlerde Osmanlı hükümeti ve unsurlar arasında siyasal açıdan ciddi bir problem yaşanmazdı.

Fransız İhtilali sonrasında yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi her imparatorluk gibi Osmanlı'yı da menfi surette etkiler. Osmanlı'nın yaşadığı güç kaybı ve kaybedilen savaşlar, Osmanlı bünyesindeki gayrimüslim unsurların milliyetçilik düşüncesiyle hareket etmesine imkân verir. Özellikle 1830'da Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılarak müstakil bir devlet halini alması ve Sırbistan'ın Rusya desteğiyle özerkliğe kavuşması yaşanan krizin büyüklüğünü ve ciddiyetini gösterir. Balkanlar'daki gayrimüslim unsurların Batı'dan ve Rusya'dan aldığı destekle ayrılıkçı temayüller göstermesi neticesinde yaşanan krizin, Osmanlı toplum yapısının mevcut hali içinde aşılamayacağı görülür ve böylece daha geniş muhtevalı bir Osmanlı kimliği oluşturulması ve "millet sisteminin" yenilenmesi ihtiyacını doğurur (Özcan,2007:485). Yapılması gereken şey gayrimüslim unsurların Osmanlı'dan kopmasını engellemek ve siyasal birliği sağlamaktır. II. Mahmut'la birlikte siyasal birliğin sağlanması ve gayrimüslim unsurların Osmanlı'dan kopmasını engellemek adına ilk adımlar atılır. Onun meşhur "*Ben, tebaamın Müslümanını camide, Hristiyan'ını kilisede Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır*" (Tanör,1985:12) sözü Osmanlıcılık siyasetinin özünü yansıtır.

Osmanlıcılık düşüncesi ya da o zamanki adıyla "ittihad-ı anasır", Osmanlı tebaası olan farklı milletleri birleştirerek Osmanlı Hükümeti'ne bağlı bir "Osmanlı milleti" meydana getirmeyi amaçlar (Akçura,1991:19). Osmanlıcılık siyaseti Tanzimat Fermanı ile birlikte belirgin bir şekilde uygulanmaya başlanır. O dönemde devlet idarecilerinin sahip olduğu yaygın düşünce, kanunlara ve eşitlik ilkesine dayalı yeni bir toplum yapısının gerekliliğidir. Bu bağlamda uygulamaya konan Tanzimat Fermanı ile birlikte devlet, himayesindeki tüm vatandaşların can, mal ve namusunu korumayı ve bunu hukuki eşitlik bünyesinde gerçekleştirmeyi taahhüt eder. 1840 yılında uygulamaya konan Ceza Kanunnamesinde, tüm Osmanlı unsurlarının din ve ırk gözetilmeksizin kanunlar önünde eşit olduğu vurgulanır (Akgündüz,2016:6). İslahat Fermanıyla da resmi olarak millet-i hâkime statüsü tamamen kaldırılıp, Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki

mutlak eşitlik kabul edilir. Bu durum, o zamana kadar atalarının kanlarıyla fethettiği topraklarda millet-i hâkime statüsünde yaşayan ve gayrimüslim unsurlarla eşit statüye getirilen Müslüman ahaliyi memnun etmez. Gayrimüslim unsurlar da askerlikten muaf tutulma ve diğer bazı imtiyazlarını kaybettiklerinden dolayı bu eşitlik uygulamasından memnun kalmazlar. Bu süreçte Osmanlı aydınları İslahat Fermanı'nın sağladığı bu eşitlik düzeninin aslında imtiyazlar düzeni olduğu iddiasıyla devlet idaresine itiraz etmeye başlar (Özcan,2007:485). Yeni Osmanlılar grubu, Osmanlı birliğini savunurken, itiraz noktaları bu birliğin her milletten temsilcilerin seçilebileceği meşruti bir yönetimle mümkün olduğunu düşünmeleridir. Yeni Osmanlılar İslam ruhuna dayanmakla birlikte Osmanlının selametini, İslam ve Hristiyan bütün unsurlara aynı özgürlüğü tanıyan meşruti bir idarede görürler. Bu devirde “ittihad-ı anasır” fikrini savunanları iki kısma ayırmak mümkündür: İlki, Ali, Fuat ve Cevdet Paşa gibi İslami esaslara sarılarak siyasal birliği sağlamaya çalışanlar. İkinci kısım ise yine İslami esaslardan ayrılmadan fakat Batı'nın meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini savunan Yeni Osmanlılar ve ilerleyen yıllarda Jön Türkler (Ülken,2015:89).

Siyasi birliğin sağlanması adına Tanzimat'tan itibaren uygulanmaya çalışılan eşitlik aslında hiçbir kesimi memnun etmez. Müslüman halk gayrimüslim unsurlarla eşit oldukları düşüncesini kabullenemezken, gayrimüslim unsurlar da dış devletlerin desteğiyle Osmanlıdan ayrılıp kendi devletlerini kurma hayallerinden dolayı Osmanlı milleti olarak kalmayı önemsemazler. Uygulanmaya çalışılan Osmanlılık siyaseti, gayrimüslim unsurların Osmanlı'dan kopmasını engelleyemez ve siyasal birliğin sağlanması adına zamanla işlevselliğini kaybeder. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Balkanlarda yaşanan toprak kayıplarından sonra, Osmanlılık siyaseti yerini tedrici olarak İslamcılık siyasetine bırakırken, Osmanlılık fikri Jön Türkler tarafından ana ideolojik düşünce olarak varlığını devam ettirir. Jön Türklerin başlangıçta “İttihad-ı Osmani” adında gizli bir cemiyet olarak örgütlenmeleri ve daha sonra İttihad ve Terakki Partisine dönüşmeleri, Osmanlı birliğinin ön planda olduğunu gösterir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimi devralan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılık siyasetini uygulamaya çalışır. 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katılması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan topraklarına

katılması gibi gelişmeler sonrasında dağılmayı önlemek ve Osmanlı unsurları arasında birlik oluşturmak için 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından "İttihad-ı Anasır-ı Osmaniyye" adında bir dernek kurulur (Levend,1961:176). Bunun yanında 1909 ile 1911 yılları arasında düzeni sağlamak için çeteciliği yasak eden kanunlar çıkararak, Osmanlı'dan ayrılma propagandası yapan siyasi dernekleri kapatıp, tüm vatandaşlar için askerlik hizmetini zorunlu hale getirirler (Karal,1996:251). Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra 1912-1913 Balkan Savaşları patlak verir. Balkanlardaki neredeyse tüm Osmanlı topraklarının kaybedilmesi sonucu ise Osmanlılık siyaseti tamamen gündemden kalkmış olur.

Ahmed Hilmi Bey, yazarlığının ilk yıllarına tekabül eden II. Meşrutiyet'in hemen başında, ilk çıkardığı gazetesi İttihad-ı İslam'daki bir yazısında, "*Bütün Osmanlılar kardeşdir. Müslim, gayrimüslim hepimiz bir vatan evladız; aynı hukuk-ı içtimaiyye ve kavaid-i esasiyyeye malikiz; buna şüphe yok. Lakin ekseriyet-i uzema-yı ahali Müslim olduğundan hissiyat-ı İslamiyye ve menafi-i amme-i İslam'ı düşünmek mecburiyetimizi bütün hakperest olanlar teslim ederler.*" (Filibeli Hilmi,1908) sözleriyle "ittihad-ı anasır" hususundaki fikrini özetlemiş olur. Ahmed Hilmi Bey Osmanlı topraklarında yaşayan tüm insanların aynı kanunlara tabi olduğunu beyan eder fakat gerek gayrimüslim unsurların tutumlarından dolayı ve gerekse Müslüman kimliğinin etkisiyle millet-i hâkime olan Müslümanların menfaatlerini ön planda tutar. Ahmed Hilmi Bey'in Osmanlılık düşüncesine mesafeli olmasının birkaç sebebi vardır.

Ahmed Hilmi Bey, 1865'te, o dönem Osmanlı toprağı olan, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'de dünyaya gelir. 93 Harbi sonrasında Bulgar ve Rus güçlerinin Bulgaristan Türklerine yapmış oldukları saldırı ve eziyetler sonucu kendisi henüz 13-14 yaşlarındaiken ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kalır. Bu büyük göçte Ahmed Hilmi Bey'in ailesinin de içinde olduğu kabile yaklaşık on beş bin kişiliktir. Meşakkatli geçen göç yolculuğu esnasında babasını, kız kardeşini ve büyük validesini kaybeden Ahmed Hilmi Bey, Edirne'ye vardıklarında kableden sadece bin kişi hayatta kalır (Ekici:1997:25). Ahmed Hilmi Bey'in çocukluk döneminde yaşadığı acı tecrübelerin, onun düşünce yapısını etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Balkanlarda kendisi ve ailesi başta olmak

üzere Müslümanların başına gelen olaylar, Osmanlı tebaası olan Bulgarların eliyle ve Rusların destekleriyle yaşanmıştır. Ahmed Hilmi Bey'in eserlerinde Müslümanların ve Türklerin menfaatlerini ön planda tutmasının sebeplerinden biri, göç yolunda babasını ve kardeşini kaybetmesine sebep olan Bulgar mezalimidir. Balkanlarda devam eden ayrılıkçı hareketlerden dolayı diğer gayrimüslim unsurların da Osmanlı'ya bağlılıklarından şüphe duyan Ahmed Hilmi Bey, Osmanlılık fikrini Avrupalı devletlerin dayatması, kendi ifadesiyle "emr-i vaki" olarak görür (Şehbenderzade,1912:1). Osmanlılık fikri, Osmanlı'nın uzun yıllardır gayrimüslim unsurlara tanıdığı imtiyazların sonucudur ve aslında arka planda bir ittihat değil gayrimüslimler açısından bir imtiyaz söz konusudur.

Kendisinin de sahibi olduğu *Hikmet* gazetesindeki bir yazısında bu durumu şöyle izah eder: "*Bugün biz bir emr-i vaki karşısında bulunmaktayız. Her ne yapsak, bu emr-i vakiyi tebdile muvaffak olamayız. Hâlbuki efkâr ve harekâtımız, bu emr-i vakiyle müsademe edecek olursa, bundan büyük zararlar görürüz*" (Şehbenderzade,1912:1). Ahmed Hilmi Bey bu emr-i vakiyi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gayrimüslim unsurlara taahhüt edilen birtakım hakların, Avrupalı devletler tarafından baskılarla uygulanmaya konulması şeklinde tanımlar. Osmanlı gerek Tanzimat ve gerek Islahat dönemlerinde askeri olarak çok güçlü durumda değildir. 1838'de Nizip'te Mısır ordusu karşısında yaşanan mağlubiyet, Rusya'nın yardım etmek maksadıyla İstanbul'a gelmesi, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı-Rus yaklaşmasını engellemek adına girişimleri, Tanzimat ve çok geçmeden Islahat Fermanının ilan edilmesiyle neticelenir. Bu iki fermanla temelde amaçlanan "düvel-i muazzama"nın yani bu üç devletin azınlıkları kışkırtmasını engellemektir. Yani aslında Osmanlı idaresi bu durumu zoraki olarak kabul etmektedir. Ahmed Hilmi Bey ise bu durumun, Müslüman ve Türk milletinin millet-i hâkime olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini savunur ve Müslümanların kendi menfaatlerine sahip çıkması gerektiğini belirtir.

Ahmed Hilmi Bey, Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki sosyal ve kültürel farklılıklardan dolayı "ittihad-ı anasır" siyasetinin uygulanmasının gayr-ı kabil-i tatbik olduğunu söyler. Ona göre, ittihad amilleri olan "din", "kavmiyet" ve "lisan" göz önüne alındığında farklı din ve lisan sahipleri unsurların ittihadı pek mümkün görünmez (Şeyh Mihriddin-i Aru-

si:1909:88). Kaldı ki gayrimüslim unsurlar Osmanlı'yı samimi bir şekilde kendi ülkeleri olarak görmezler. Hatta Anadolu topraklarında sahip oldukları imtiyazlarla yapabildikleri ticaretin faydası Osmanlıya ve Türklere değil, Avrupa'daki hamileri olarak gördükleri kendi milletindeki insanlardır. Kazandıkları paraların büyük çoğunluğunu Osmanlı'dan ayrılarak kurulan ülkelere gönderirler ve Osmanlı vatandaşı olmalarına rağmen Osmanlı milleti gibi davranmazlar (Özdemir,1911:34). Ahmed Hilmi Bey bu durumu, "*Maatteessüf bazı Rum vatandaşlarımıza göre merkez-i milliyet İstanbul değil Atina'dır. Nasıl ki bazı Bulgar vatandaşlarımıza göre bu merkez Sofya'dır. Bu hakikati inkâr etmek her gün ki vukuatı görmemek demektir.*" (Şeyh Mühriddin-i Arusi:1909 89) şeklinde açıklar.

Gerçekten de, Ahmed Hilmi Bey özellikle Balkanlarda Osmanlı'dan kopan milletlerin kendi ülkelerini kurmaları ve Anadolu'daki gayrimüslim unsurların kurulan ülkelere aidiyet hissetmesinden ötürü "ittihad-ı anasır" fikrini zaman kaybı olarak görür. "*Eğer her unsurun maksat-ı hası, 'Osmanlılık' denilen şahsiyet-i maneviyyenin nef'i ve itilası olsaydı, ittihad-ı anasır-dan daha kolay bir şey tasavvur edilemezdi. Lakin her unsur bu ittihadı kendi menfaat-i hassasına vabeste gördüğünden bu şekilde bir ittihadın kavul-i mücerrede ve bir söz oyunundan ibaret kalacağı şüphesizdir*" (Şeyh Mühriddin-i Arusi: 1909:87-88). "İttihad-ı anasır"ın mümkün olabilmesi için uygun şartların oluşması gerekir. Ahmed Hilmi Bey'e göre bu şartlar; meşrutiyet ve tarihî hukuku çığnememek, resmi din olması hasebiyle İslam dininin manevi üstünlük ve hâkimiyetine saldırmamak ve "Osmanlılık" denilen şahsiyet-i maneviyyenin mukaddes menfaatlerinin teminini ideal edinmek şartıyla bu istekleri kabul etmektir (Şeyh Mühriddin-i Arusi:1909:89). Fakat gayrimüslim unsurların tutumu, uygun şartların oluşması önündeki en büyük engeldir ve gayrimüslimler kendi ulus çıkarlarını ön planda tuttuklarından ötürü bu şartları kabul etmeyeceklerdir.

Ahmed Hilmi Bey Osmanlıcılığın gayr-i kabil-i tatbik oluşunu gayrimüslim unsurların tutumuna bağlarken, bu durumun toplumsal gerçekliğin bir yansıması olduğunu söyler. Din, lisan ve kültür farkı aynı topraklarda yaşayan insanların siyasal birlik oluşturmalarını zorlaştırır. Bu noktada Ahmed Hilmi Bey, "tesis-i vifak"¹ için ne yapmalıyız sorusunu

1 Bir arada yaşamak, uyum sağlamak.

sorar. Bu soruyla koşulsuz şartsız eşitlikten önce “vifak” kelimesinin ihtiva ettiği, düşüncede birlik, mutabakat halinde olma gibi değerleri siyasal birliğin temeline yerleştirir (Uludağ,1991:50). O, siyasi birliğin sağlanması için önce fikri birliğin sağlanması gerektiğini savunur. Yaşadığı toprakların menfaatini ön planda tutan ve aynı ideale sahip milletlerle bir ittifak mümkün olabilir. Fakat gayrimüslim unsurların özellikle Islahat Fermanı sonrasında sahip olduğu imtiyazlar ve Batılı devletlerin kışkırtmaları fikri düzeyde bir birliği imkânsız kılar. Öte taraftan Müslüman halk asırlardır Osmanlı topraklarında millet-i hâkime olarak yaşadığından, İslam inancının verdiği üstünlük psikolojisiyle yeni millet sistemini benimsemezler.

Bu sebeple Ahmed Hilmi Bey'e göre yapılması gereken, bir zorunluluk halini almış olan “ittihad-ı anasır”ın Müslümanların menfaatine uyacak şekilde uygulanması adına bir ara geçiş olarak “ittihad-ı anasır-ı müslime”-yi yani Müslüman unsurların birliğini sağlamaktır (Şeyh Mihridin-i Arusi:1909:89). Bu ittifak şekli yani “ittihad-ı anasır-ı Müslime” Osmanlı ittifakının, “ittihad-ı anasır”ın temelidir. Ahmed Hilmi Bey'e göre, meşruti yönetim tarzının usulü gereği Osmanlı milli hâkimiyetinin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu çoğunluk payidar oldukça gayrimüslim unsurlar, hususi çıkarlarının temini için Osmanlılığa hizmete, sadakate ve samimiyetle iltihaka (eklemlenmeye) mecburdur (Şeyh Mihridin-i Arusi:1909:90). Bu mecburiyet önce tevazün (denklik) sonra itilaf ve nihayet bir ittifak şeklinde ortaya çıkacaktır. Müslüman unsurların ittifakı, gayrimüslim unsurların bu ittifaka uymasını zorunlu hale getirecektir.

II. Meşrutiyet dönemindeki parti çalışmalarına da bu doğrultuda yaklaşan Ahmed Hilmi Bey, Müslümanların menfaatini savunan partilerin kurulması gerektiğini ve gayrimüslim unsurlardan fayda beklenilmemesini şu şekilde izah eder:

“Gayrimüslim vatandaşlarımız bizim yapacağımız partilere ve bu partilerdeki fikirlere muhtaç değildir. Gayrimüslim unsurlardan her biri ‘milli bir parti’ye sahiptir. Bu partiler çoğunluk partilerinden biriyle anlaşıp işbirliği yapabilirler. ... Kendi varlığını hiçe sayıp esasları itibariyle ruhunun gidasını ve siyasetini bizden alacak gayrimüslim milletvekili bulunmaz. Biz İslamiyet’i değersiz bırakacak renksiz bir parti yapsak bile

bu partiye gelecek gayrimüslim bir vekil, kendi dini ve milli renkleriyle gelecektir. Şu hâlde artık aldatmak ve aldanmak taraflarını terk etmek, mert ve kardeşçe işe girişmek gerekir. Müslüman düşünürlerin yapacağı partiler, her ne isimle ve her ne şekilde olursa olsun Müslümanlara ait kalacaktır.” (Ahmed Hilmi,1913b:3).

Özetlemek gerekirse Osmanlılığın, Müslüman kavimlerin birleşmesi fikrine dayandırılması Ahmed Hilmi Bey'e göre gayrimüslim unsurların tutumlarının bir sonucudur.

Öteki türlü Osmanlı hükümetine samimiyetle bağlı ve ortak menfaatler gözetilen unsurlar arasında hukuki eşitlik temelinde bir ittihad sözü konusu olabilirdi. Her unsurun kendi ulus çıkarını gözettiği bu ortamda Müslümanların da kendi menfaatlerini düşünmesi kaçınılmazdır. Gelineen noktada “ittihad-ı anasır”, zamanı geçmiş bir istekten, bir hayalden ibarettir.

İttihad-ı İslam'a Sosyolojik Bir Yaklaşım: “İttihad-ı İctimai-i İslam”

Osmanlı'da siyasal birliği sağlamak ve devleti ayakta tutmak adına güdülen “ittihad-ı Osmanî” yani Osmanlılık siyasetinin beklenen sonuçları vermemesi üzerine, ittihat dairesi biraz daralarak “ittihad-ı İslam” halini alır. “İttihad-ı İslam”, siyasi bir ideolojinin kavramsal karşılığı olmasının öncesinde İslam'ın ilk yıllarından itibaren İslam'ın bir emri olarak zaten mevcuttur. Fakat 19. asırdan itibaren Batı'nın etkisiyle İslam dünyasında başlayan modernleşmenin bir tezahürü olarak, siyasi-politik bir ideoloji şeklinde ortaya çıkar. Kökeni Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afganiye dayandırılan İslamcılık ideolojisi, Osmanlı düşünce hayatına ve siyasetine Yeni Osmanlılarla girer. Literatürde II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından biri olarak geçen İslamcılık düşüncesi aslında, Yeni Osmanlılardan kalma bir geleneğe ve devamlılığa sahiptir. II. Meşrutiyet sonrası İslamcılık bir fikir olarak tartışılırken, Yeni Osmanlıların bir siyaset modeli olarak teklif ettiği “ittihad-ı İslam” özellikle II. Abdülhamid döneminde devletin iç ve dış siyasetine yön veren hâkim bir siyaset halini alır (Özcan,2001).

“İttihad-ı İslam” kavramı ilk olarak Namık Kemal tarafından, 1869 yılında Hürriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda kullanılır ve bu tarihten itibaren Yeni Osmanlılar tarafından tartışılmaya başlanır (Özcan,2001:470). İslamcılık kavramı 1913 yılında kullanılmaya başlanırken, Ziya Gökalp ve Mehmed Akif tarafından “İslamlaşmak” kavramı da kullanılmaya başlanır (Kara,2013:17). Bu iki kavram dışında “tevhid-i İslam”, “vahdet-i İslamiyye”, “Panislamizm” şekillerinde de kullanılmıştır. Farklı kavramlaştırmalara sahip olan İslamcılık düşüncesi aynı şekilde farklı tanımlamalara sahiptir. İslamcılığı bugünün literatürü içinden tanımlamak gerekirse, ağyarını cami etrafını mâni bir tarifi İsmail Kara yapar:

“İslâmcılık, XIX-XX. yüzyılda İslam’i bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütününi ihtiva eden bir düşünce ve harekettir” (Kara,1997:17).

Ahmed Hilmi Bey’in “ittihad-ı İslam” düşüncesi birkaç kavram etrafında şekillenir. Önce Ahmed Hilmi Bey’in, “ittihad-ı İslam” düşüncesini oluştururken kullandığı kavramlara değinilecek sonra bu kavramlar etrafındaki “ittihad-ı İslam” tasavvuru incelenecektir. Bu kavramlar, Ahmed Hilmi Bey’in şu kısa tanımında kolaylıkla fark edilir: “*Uhuvvat ve teavün fikirleriyle meyl-i teali ve aşk-ı terakkide hemfikir olmak manasına gelen ‘ittihad-ı içtimai-i İslam’* ancak ‘intibah-ı İslam’ın ve ilim ve irfanın mahsulü olabilir. İntibah ise yalnız ‘hürriyet-i tefekkür’ ve ‘tenkit-i ahval ve a’mal’ ile meydana gelebilir” (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi,1909a:66).

Ahmed Hilmi Bey’in gerek bu tarifte ve gerekse diğer siyasi yazılarında sıkça kullandığı *uhuvvet* (kardeşlik), *teavün* (yardımlaşma), *teali* (yükselme), *terakki* (ilerleme) ve *intibah* (uyanış) kavramları onun “ittihad-ı İslam” yaklaşımının ve dahi entelektüel tutumunun temelini oluşturur. Bu kavramların yanında *ittihad* kavramını kavrama şekli de önemlidir. Ahmed Hilmi Bey için ittihad, içtimai bağlamda “*meveddet ve teavünden*” ibarettir

ve bunlar bir “heyet-i ictimaiyye-i İslamiyye”nin yani, İslam toplumlarının esaslarıdır (Şeyh Mihriddin-i Arusi,1910:2). Yaşadığı dönemin düşünce ortamında ittihad kavramı sıkça kullanılmaktadır fakat ona göre uygulama sahasında pek varlık gösterememiştir. İnsanların, bir veya birkaç şahsa karşı gösterdiği muhabbeti, bir fikre veya bir millete karşı göstermekte imtina etmeleri, toplumda ittihadın sağlanması önündeki en büyük engeldir. Yardımlaşma hususunda ise daha eksik bir seviyede olduklarını düşünen Ahmed Hilmi Bey, yardımlaşmanın ihtiyaç sahibi bir insana nakdi yardım yapmaktan daha fazla anlam içerdiğini belirtir. “Şahsiyatta alî ve fakat mahdud manalar ifade eden meveddet ve teavün kelimeleri içtimaiyatta pek vasi *medlullere maliktirler*” (Şeyh Mihriddin-i Arusi,1910:2) diyerek bu kavramların toplumda daha geniş anlamlara sahip olduğunu belirtir. Bir insanı sevmek genel anlamda onun iyiliğini istemek anlamına geldiği gibi bir milleti sevmek, o milletin yükselmesi için tüm gücüyle çalışmak, o milletin dostuyla dost, düşmanıya düşman olmaktır. Eğer muhabbet ve yardımlaşma bu manaları ile anlaşılmazsa bu kelimeler toplumda kuru birer sözden ibaret kalır. Aksi şekilde, çoğunluğu bu manaları anlayan ve uygulama sahasına koyan bireylerden oluşan toplum ittihadı sağlamış bir toplum halini alır.

Meveddet ve *teavün* kavramları bu şekilde izah bulurken bir diğer kavram *uhuvvet* yani kardeşlik de bu iki kavramla yakın ilişkilidir. Zira Ahmed Hilmi Bey'e göre muhabbet ve yardımlaşmanın amacı kardeşliği tesis etmektir. Eğer Müslümanlar bu iki kavramın kardeşlik olduğunu hisseder ve hakiki kardeşler olarak yaşamaya gayret ederlerse “ümme-i vahide” fikri bütün kudretiyle varlığını ve etkisini gösterir. Bu şekilde Osmanlı'da ve âlem-i İslam'da sefalet ve mihnet devri biter ve yeni bir saadet ve selamet devri başlar. Ahmed Hilmi Bey'e göre Müslümanlar arasındaki kardeşliğin en önemli dayanak noktası “Müminler ancak kardeşlerdir”² ayet-i celilesidir ki âlem-i İslam'ın bulunduğu kötü durumun ilk ve en önemli sebebi düşmanlar değil, bahsi geçen ayetteki kardeşlik hukukuna sahip çıkılmamasıdır. Kardeşliğin “ittihad-ı İslam” açısından bu denli önemi vardır fakat ona göre Müslümanlar birbirlerini sevmiyorlar, birbirlerine yardım etmiyorlar ve birbirinin kardeşi olduklarını anlamıyorlar. Bu üç kavramdaki

2 Hucurat Suresi 49/10

eksiklik ya da yoksunluk giderilirse “ittihad-ı İslam” açısından büyük bir adım atılmış olur.

Teali ve terakki kavramları Ahmed Hilmi Bey’in “toplumsal ilerleme” düşüncesine atıfla kullandığı kavramlardır. Bu durum onun ilim anlayışıyla yakından ilgilidir. Onun, “ittihad-ı İslam” tarifindeki “*ittihad-ı içtimai-i İslam ancak ‘intibah-ı İslam’ın ve ilim ve irfanın mahsulü olabilir*” beyanında bahsettiği “*ilim ve irfan*”, klasik anlamda İslami ilimler değil, modern Batı bilimleri yani “*fenn*”dir. Âlem-i İslam’ın *inhibitat* içinde olmasının sebeplerinden birisi çağdaş bilimlerden/fenden istifade edilmemesidir. Osmanlı’nın siyasi sorunlarının yanında içtimai sorunları vardır. Hatta ona göre Osmanlı’nın geri kalmışlığının ana nedeni içtimai/sosyal sorunlardır ve o günün sosyal sorunlarına klasik ilimler çare olmaktan uzaktır. Ahmed Hilmi Bey’in şu sözleri durumu daha açık izah edecektir:

“Bugün ulum ve fünün-ı hazırardan muktebis (faydalanan) velev ki iptidai malumatla mücehhez bir insan-ı saile ve mütereddit, kurun-ı vusta (orta çağ) mantık ve marifetiyle iskât ve ikna edilemez. Bunun aksini zannetmek, emr-i tekâmülden gaflet ve her türlü efkâr-ı fenniyyeden mahrumiyet manasına gelir. Her zamanın bir ihtiyacı, her zaman adamlarının bir zihniyeti vardır” (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1909b:10).

Osmanlı’nın yaşadığı içtimai/sosyal problemlerin ve buna bağlı geri kalmışlığının tespiti ve problemlerin çözümü Batı’da neşet etmiş sosyoloji ve diğer çağdaş bilimlerin/fenlerin rehberliğinde aranmalıdır.³ Ahmed Hilmi Bey, *Bir Millet Nasıl Mahvolur?* adlı tefrika eserinde, toplumların yok olma sebeplerinin Batı’da beş farklı bilim dalından hareketle izah edildi-

3 Ahmed Hilmi Bey sosyolojiyi Geç Dönem Osmanlı’da ilk ele alan isimlerdendir. Hilmi Ziya Ülken bu mevzuda Ahmed Hilmi Bey’le ilgili şunları söyler: “*Henüz sosyoloji yayınlarının Spencerciliği aşamadığı yıllarda Ahmet Hilmi Bey ilk defa bütün tanınmış Fransız sosyologlarına temas etmekte, sosyal etkenlere ait yazılarında sosyal hayatı kuşatan şartların bütününi nasıl tetkik edeceğimizi anlatmaktadır ki, bu hazırlık Durkheim sosyolojisinin başladığı yıllarda dahi tamamlanamamış olan önemli bir ciheti teşkil etmekte idi.*” Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.2015. s. 424.

ğini belirtir. Bunlar, jeneoloji (soy bilimi), biyoloji, ekonomi, psikoloji ve bizatıhi sosyolojidir (Ahmed Hilmi,1911e:2). Buradan hareketle Ahmed Hilmi Bey, Osmanlı'nın yaşadığı sosyal sorunların kaynağını ve çözüm yollarını sosyolojik bakış açısıyla ve bilimsel yöntemlerle aramaktadır. Bilim/fen, Ahmed Hilmi Bey'de o denli güçlü bir karşılık bulur ki bilimsel bir yöntemle yazdığını iddia ettiği *Tarih-i İslam* eserinde, bilim-din-felsefe mukayesesi yaparak bilime meşruiyet kazandırmaya çalışır. İsmail Kara'ya göre bu mukayesesinde fennî/bilimsel bilgiyi “bir değer ve değerlendirme zemini olarak dinin üstünde bir yere yerleştirir”⁴ (Kara,2016:109). Ahmed Hilmi Bey çağdaş bilimlerin takip edilmesi ve sosyal sorunların bu bilimlerle ışığında çözülmesi konusunda hiçbir tereddüt göstermez. Bu bağlamda Ahmed Hilmi Bey'in sosyolojiye yaptığı güçlü vurgu şu ifadesinde de açık şekilde görülür:

“Asar-ı ahire-i medeniyetin, bir ism-i mahsus ile bir fenn şekline koyduğu ‘ilm-i ictimaiyyat sociologie’ bugün mukadderat-ı beşeriyeye üzerine pek mühim bir tesir icra ediyor. Akvam ve ahval hakkındaki muhakemat ve muamelat hep bu fenn-i cedidin kavaid ve nazariyatına göre veriliyor.” (Ahmed Hilmi,1910a:7).

Ahmed Hilmi Bey'in *teali* ve *terakki* kavramlarını yukarıda izah edilen bilim anlayışı ve sosyolojik bakış açısı üzerinden ele almak gerekir. Sosyolojinin Osmanlı düşünce ortamına henüz girdiği II. Meşrutiyet döneminde Ahmed Hilmi Bey, *Hikmet* gazetesinde yayımladığı “Felsefe-i Asr ve İlm-i İctimaiyyat” yazı serisinde toplumsal ilerleme kanunundan bahseder ve iptidai-medeni insan ayrımıyla ele aldığı mevzuda, toplumların “*tekâmül* ve *terakki*” kanunlarına bağlı olduklarını belirtir (Ahmed Hilmi,1910b:5). Sabit birtakım esaslar dışında ona göre hiçbir toplumsal hadise ve fikir,

4 Ahmed Hilmi Bey'in bu minvalde bir ifadesi yoktur yani açık bir şekilde bilimi dinin üzerinde bir konuma yerleştirmez. Bilim, felsefe ve dinin ayrı sahalardığını ve her bilgi kaynağının kendi sahasında kaldığı sürece muteber ve sıhhatli olduğunu belirtir. Bununla beraber *Tarih-i İslam* eserinin giriş kısmında yaptığı bilim-felsefe-din mukayesesi dikkatli okunduğunda ve o dönem Dozy ve benzeri müsteşriklerin yazdığı eserlere, İslam düşünce geleneği içinden yazılan reddiyelerin Ahmed Hilmi Bey tarafından bilimsellikten uzak olduğu gerekçesiyle hiçbir ilmi kıymet verilmemesi göz önüne alındığında İsmail Kara'nın bu tespiti önem kazanır.

tekâmül ve terakki kanununun dışında kalamaz. *Terakki* insanların önünde duramayacakları içtimai bir kanun, bir “*faaliyet-i cebbaredir*” (Ahmed Hilmi,1911a:2). Ahmed Hilmi Bey’e göre ilerleme, insanlık tarihinden itibaren gerek düşüncede gerekse toplumda hep var olmuştur ve Batı’nın ulaştığı seviye bu ilerlemenin bir neticesi olarak okunmalıdır. Batı’nın ilerleme sebeplerinin başında doğa bilimlerinde ve felsefede gösterdikleri gelişim ve de “icabat-ı zamane”yi takip edebilmesi gelir.

Ahmed Hilmi Bey’e göre âlemde boşluk yoktur ve ilerleme kanunlarını takip etmeyen toplumlar gerilemeye mahkûmdurlar. Osmanlı ve İslam âleminin geri kalmış olmasının sebebi zamanın gerekliliklerini yerine getirememesi ve bilimsel gelişmeleri takip edememesidir. Ahmed Hilmi Bey’e göre bu durumun sorumlularının başında ilmiye sınıfı gelir. Yeni fikirlere kapalı olan ve muhafazakâr bir tavır göstererek klasik ilimleri pozitif bilimlerin önünde tutan ilmiye sınıfı, gelinen durumun baş sorumlusudur. İlmiye sınıfının yanında din adamlarının ve eğitim camiasının yetersiz bilgiye sahip olmasından dolayı insanlar doğru bir şekilde eğitim alamamış ve ahali cahil kalmıştır. Bu cehalet, toplumsal bir ahlaksızlığa sebep olmuş ve içtimai bir çöküntü meydana getirmiştir.

Osmanlı’nın önünde ilerlemeye engel iki büyük etken vardır: Cehalet ve içtimai ahlaksızlık (Ahmed Hilmi,1913b:3). İçtimai ahlaksızlık kişinin ferdi olarak gayr-i ahlaki davranışlar sergilemesinden öte toplumsal vazifelerini yerine getirmemesi, toplumu etkileyecek kötü davranışlarda bulunmasıdır. Kamu görevinde bulunan birinin vazifesini güzel bir şekilde yapmaması, rüşvet yemesi, hak etmediği bir mevkie getirilmesi durumunda bunu kabul etmesi, kendi mutluluğu ve refahı için toplumun menfaatlerini feda etmesi gibi davranışlar içtimai ahlaksızlığı örnek verilebilir. Cehalet ve içtimai ahlaksızlık birbirini besleyen olgulardır ve her ikisinin ortadan kalkması için ilmiye sınıfına büyük görev düşmektedir. İlmiye sınıfının durumu, bu vazifeyi yerine getirmekten uzak olduğundan eğitim sisteminin ve ilmiye sınıfının reforma uğraması gerekmektedir. Ahmed Hilmi Bey’e göre Osmanlı’da III. Selim’den beri *terakki* ve *teceddüt* (yenilenme) girişimleri var olagelmıştır fakat bu iki sebebin ortadan kaldırılamaması sebebiyle yapılan girişimler başarısız olmuştur. Osmanlı’nın bir terakki ve teali adımı atması, programlı bir şekilde hareket etmesi ve programını müspet bilimler

ışığında hazırlaması gerekmektedir. Bu durum Batı'yı taklit etmek anlamına gelmemelidir. İلميye sınıfı ve eğitim kurumları, yapılacak reformlarla terakki ve teali vasıtası olabilir.

Ahmed Hilmi Bey'in "ittihad-ı içtima-i İslam" tanımında kullandığı kavramlar yukarıda genel hatlarıyla izah edilmiştir. Bu kavramlar etrafında şekillenen "ittihad-ı içtimai-i İslam" yaklaşımının tümüyle sosyolojik bir perspektife sahip olduğu görülür. Bu yaklaşım o dönem için kendi içinde bir tutarlılık barındırmakla birlikte, "ittihad-ı İslam" tartışmaları içinde orijinal bir yaklaşım olarak önem kazanır.

Ahmed Hilmi Bey'e göre "ittihad-ı İslam" düşüncesi üç farklı tarzda ele alınabilir. Birincisi, "ittihad-ı İslam"ın siyasi şeklidir. Tarihi kaynaklar ve arşiv belgeleri incelendiğinde II. Abdülhamid'in *hilafet* makamına dayanarak özellikle dış siyasette bir İslam birliği politikası yürütmüş olduğu görülür.⁵ II. Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti, Ahmed Hilmi Bey tarafından yok sayılır. Ahmed Hilmi Bey'in bu tavrı, özellikle II. Meşrutiyet'in ilan edildiği ilk zamanlarda Sultan Abdülhamid'e karşı duyduğu büyük öfkenin tezahürüdür.⁶

Ahmed Hilmi Bey, o dönemde II. Abdülhamid'e isnad edilen ittihad-ı İslam'ın siyasi şeklini ve uygulamadaki imkânsızlığını şöyle tarif eder: "*Ak-vam-ı muhtelifeden mürekkeb, menafi-i mahsusası ayrı, itiyadatı ve lisanı muhtelif üç yüz milyon Müslümanın bir hükümetin idare-i siyasiyesini altında bugün içtimainı farz ve kabul etmek mahz-ı cinnettir*" (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1909a:63).

Ahmed Hilmi Bey'e göre siyasi "ittihad-ı İslam" ancak bir hayal mahsulü olabilir. Çünkü ulaşılmak istenen nihai noktada farklı devletlerin siyasi

5 İhsan Süreyya Sırma'nın arşiv belgelerine dayanarak II. Abdülhamid'in İslam birliği siyasetine dair yapmış olduğu çalışma için bk. İhsan Süreyya Sırma, II. *Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, Beyan Yayınları. İstanbul. 2007.

6 Ahmed Hilmi Bey, 1901'de Sultan Abdülhamid tarafından Fizan'a sürülür ve uzun yıllar kaldığı Kuzey Afrika'da yokluk ve sıkıntılarla dolu bir hayat sürmek durumunda kalır. Bundan dolayı Sultan Abdülhamid'e karşı olağan dışı bir öfke besler. Özellikle ilk eserlerinde Sultan Abdülhamid'e karşı çok ağır hakaretler vardır. Örn bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, (1909a) *Senusiler, Abdülhamid ve Seyyid Muhammed el-Mehdi – Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senusiler*, İkdam Matbaası. İstanbul. s. 61-65.

menfaatleri birbiriyle çakışacak ve her Müslüman devlet kendi menfaatini korumak durumunda kalacaktır. *Hilafet* makamı, Müslümanların İstanbul'u İslam'ın merkezlerinden biri olarak görmelerinde etkilidir fakat reel siyaset böyle bir ittifadın oluşmasına imkân vermeyecektir. Ahmed Hilmi Bey'e göre imkânsız görünmesine rağmen böyle bir amaç uğrunda çalışacak devlet adamının olağanüstü yeteneklere sahip olması gerekir. Fakat o, II. Abdülhamid'in bu nitelikte biri olmadığını ve herhangi bir "ittihad-ı İslam" düşüncesi üretmediğini ağır ifadeler kullanarak ifade eder: "*Kendi memleketinin temin-i istikbalinden aciz kalan, bir sefirin nazar-ı tehdidi altında titreyen, bir hafiyenin jurnallerinde mestur (yazılı) mevhum tehlikelerle gece uykularını kaçırın Abdülhamid'e dimağının maluliyetine rağmen, bu kadar azim ve azameti derecesinde mümteni bir fikrin vücud bulmadığına kailiz*" (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1909a:63).

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmiş olmasına rağmen, Ahmed Hilmi Bey'in bu sert ve görece abartılı ve uygunsuz ifadeleri dikkat çekicidir. Ahmed Hilmi Bey'in bu tavrı, meşrutiyete olan katıksız inancına, İttihat ve Terakki Cemiyetine olan desteğine⁷ ve Sultan Abdülhamid tarafından sürgüne gönderilmiş olmasına bağlanabilir.

Ahmed Hilmi Bey'e göre "ittihad-ı İslam" ikinci olarak "dini" bir İslam birliği olarak ele alınabilir. Esasen böyle bir birlik İslam'ın özünde mevcuttur. Fakat İslam'ın dünyaya yayılması, farklı milletlerce kabul edilmesi ve milletlerin farklı mezheplere ayrışmasından ötürü "dini" ittifadın zamanla ortadan kalktığını ifade eder. "Dini" bir ittifad oluşturmak içinse mezheplerin ve tarikatların birleştirilmesi gerekir ki bu durum hem İslam'ın özüne uymamaktadır hem de uygulanması imkânsızdır. Ahmed Hilmi Bey'e göre Kuzey Afrika'daki Senusi tarikatının lideri Seyyid Muhammed es-Senusi'nin Kuzey Afrika'da uygulamaya çalıştığı "ittihad-ı İslam" fikri bu duruma örnek gösterilebilir. Kuzey Afrika'da bu konuda kısmi bir başa-

7 Ahmed Hilmi Bey, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne açıktan destek verir. İlerleyen dönemlerde cemiyetin değişen politikaları ve uygulamalarından ötürü desteğini azaltır. Zamanla, İttihat ve Terakki hükümetini eleştiren yazılar yazar. Hatta bu eleştirilerden dolayı gazetesi kapatılır ve İttihat ve Terakki hükümeti tarafından Bursa'ya sürülür. Bu gelişmelerden dolayı Ahmed Hilmi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmadığı düşünülmektedir.

rı sağlanmışsa da bunu âlem-i İslam'a yaymak mümkün değildir. Ezcümle “ittihad-ı İslam”ın dini şekli de gerçeklikten uzaktır.

Ahmed Hilmi Bey, “ittihad-ı İslam”ın üçüncü şeklini de “içtimai” bir ittihad şeklinde tanımlar. Bu ittihad şeklini, “ittihad-ı ictimai”, “ümme-i vahide”, ittihad-ı ictimai-i İslam” gibi farklı şekillerde kavramlaştırır (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi,1909a:65-66). Ona göre “ittihad-ı ictimai-i İslam” en makul ve en gerekli ittihatıdır. Zira “ittihad-ı içtimai-i İslam” fikri gerek milletlerin farklılığı gerekse farklı devletlerin varlığıyla çatışmayacak bir ittihat şeklidir. Kaldı ki İslam dini başlangıç yıllarında içtimai bir ittihadın temelleri atmıştır fakat bu ittihat şekline Müslümanlar tarafından yeterince ehemmiyet verilmemiştir. Ahmed Hilmi Bey'e göre böyle bir ittihat şekli mükemmel bir şekilde yalnızca asr-ı saadette ve ilk iki halife döneminde görülebilmiştir.

Ahmed Hilmi Bey'e göre “ittihad-ı içtima-i İslam”, İslam dinine mensup olanlar arasında hukuka riayet ve menfaatlerin muhafazası üzerine tesis edilmiş bir *uhuvvet* (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi,1909a:65). Böyle bir ittihat Müslümanlar arasında *terakki* ve *teali* fikirlerini kuvvetlendirir ve ayrıca dinin, siyaset elinde oyuncak olmasına mâni olur. Müslümanlar arasında *uhuvvet* ve *teavün* fikirlerini tesis etmek, ekonomide düzelmeyi ve buna bağlı olarak Müslüman devletlerin gelişmesini sağlar. Eğitim ve öğretimin umuma yayılmasını sağlayarak cehalet ile en güzel şekilde mücadele edilir.

Ahmed Hilmi Bey'in “ittihad-ı içtimai-i İslam” fikri, Müslümanlar arasında kardeşliğin tesis edilmesi ve yardımlaşmanın sağlanması üzerine kuruludur. Müslümanlar muhtelif siyasi fikirleri bir kenara bırakarak öncelikle hukuka riayet edecek ve her Müslüman önce kendi milletinin ve bu sayede âlem-i İslam'ın ilerlemesi ve gelişmesi için çalışacaktır. Müslüman toplumlardaki sosyal sorunlar, sosyolojinin ışığında tespit edilecek ve çözüme kavuşacaktır. Ahmed Hilmi Bey, genel üslubundan kaynaklanan bir tavırla ya da fikirlerini geniş bir şekilde anlatacak kadar ömrü vefa etmediğinden hem bu mevzuda hem de diğer mevzularda fikirlerini ayrıntılı bir şekilde izahtan uzaktır. “İttihad-ı İslam”a orijinal bir yorum getirmekle birlikte bu fikrinin yöntemsel olarak neler barındırdığı hakkında bilgi vermez. Bu sebepten onun “ittihad-ı içtima-i İslam” teorisi ancak bu sınırlılıkla izah edilebilmiştir.

Türkçülüğe Şerh: İslamsız Türkçülük, Türklüğün Ölümüdür

II. Mahmud döneminden itibaren bir “Osmanlı milleti” meydana getirme gayreti, Osmanlı tebaası arasında milliyetçi ve proto-milliyetçi hareketleri engellemeye yetmemiş, Hristiyan unsurlar arasında Osmanlı’dan kopmayı ve bağımsızlığı hedefleyen milliyetçilik hareketleri, Müslümanların çoğunlukta olduğu Arnavut ve Arap unsurlardaysa kültürel proto-milliyetçilik hareketleri hız kazanmıştır. Müslüman unsurlar Osmanlı kimliğinin sınırlarını zorlayarak kendi kültürel kimliklerini ön plana çıkarmayı hedeflerken, Türkçülük hareketi ilk olarak Osmanlı Devleti’nin devamını sağlamayı amaç edinmiş ve Osmanlı kimliğindeki Türklük vurgusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple Türkçülük hareketi Müslüman unsurlar arasında başlayan proto-milliyetçi fikirler arasında fikir ve siyaset akımları içinde en geç başlayan akımlardan biridir (Hanioglu,2012).

Osmanlı’da Türkçülük, kültürel bir hareket olarak Batı kaynaklarının etkisiyle Tanzimat Dönemi’nin sonlarında, Türklerin kökeni, dilleri ve diğer ırklarla olan ilişkilerine dair yapılan tartışmalarla başlar. Bu dönemde en dikkat çeken isim Ali Suavi’dir. 1873’te Paris’te yayımladığı *Hive* adlı eseriyle bu tartışmalara katılmıştır fakat o dönemde yapılan çalışmalar henüz başlangıç nüveleri niteliğindedir. Kültürel Türkçülüğün hız kazanması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşir. Bu dönemde Şemsettin Sami, Ahmed Vefik Paşa dil alanında, Ahmed Mithat Efendi popüler kültür düzeyinde Türkçü fikirlerin yaygınlık kazanmasında etkili olurlar fakat bu dönemde İstanbul’da kendini hissettiren bir Türkçülük hareketi görülmez. 1900’lü yılların başından itibaren Mısır’daki Jön Türklerin neşriyatlarıyla gelişim gösteren Türkçülük hareketi, siyasal boyutuyla tartışılmaya başlanır. Yusuf Akçura’nın ilk olarak 1904’te Mısır’da Jön Türklerin çıkardığı *Türk* gazetesinde, sonrasında 1912’de İstanbul’da yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset makalesi ve Ali Kemal ve Ahmed Ferid Beylerin bu makaleye verdiği cevaplarla siyasal Türkçülük, Osmanlı’nın temel entelektüel tartışmalarından biri haline gelir (Hanioglu,2012:553). İstanbul’da ise Türkçülük hareketi 1908’de kurulan Türk Derneği ve 1912’de kurulan Türk Ocağı ile kuvvet kazanırken, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi dergiler, Şura-yı Ümmet ve *Tanin* gibi gazetelerle daha fazla tartışma zemini bulur. Ayrıca Selanik’te çıkan *Genç Kalemler* dergisi Türkçülük hareketinin en etkili yayın

organlarından biri haline gelir. Özellikle edebiyat ve dil alanında Ömer Seyfettin ve Mehmed Emin (Yurdakul), Türkçülüğe sosyolojik bir çerçeve kazandırmak noktasında ise Ziya Gökalp Türkçülük hareketinin kuvvet kazanmasında etkili olurlar.

Tüm bu gelişmelere rağmen II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcılık düşüncesinden uzaklaşmış, arı bir Türkçülük hareketinin varlığını iddia etmek zordur. Gerek İslamcılık siyasetinin, iç ve dış siyasetteki etkinlik gücü gerekse diğer Müslüman unsurları küstürmek kaygısı Türkçülüğün açıktan savunulmasına imkân vermez. 1913 Arnavut ayaklanması, 1915 Suriye-Arap ayaklanması ayrılıkçı Hristiyan toplulukların arasına Müslüman toplulukların da katılmasına sebep olduğu için İslam birliği (Panislamizm) düşüncesi tamamen terk edilir ve dönemin hararetli Turancılık tartışması etrafında filizlenen Türkçülük ön plana çıkmaya başlar. Akçura'nın da belirttiği gibi Türkçülük Rusya'yı rahatsız eden bir akım olmakla birlikte Panslavizm'e karşı mücadele eden Pan-Germen düşüncesini ilke edinen Almanların, Rusları zayıflatma adına Turancılık düşüncesinin gelişmesini desteklemeleri ve kültürel Türkçülüğün siyasi Türkçülüğe tahvil olmasıyla sonuçlanır. Gökalp'in Turancılıktan Türkmencilığe oradan da Anadolu ile sınırlı Türkçülüğe doğru seyreden düşüncesi de bunun tipik bir izdüşümüdür. Yine de bu dönemde Türkçülüğün kültürel boyutta kalmasının ve Türk ulusçuluğunun gelişimin Cumhuriyet'in ilanı sonrasına rastlamasının en önemli sebebiyse çok-uluslu imparatorluktan vazgeçilmiş görünme endişesidir. Bu sebeplerden dolayı Ziya Gökalp de dâhil olmak üzere o dönemdeki birçok isim, Türkçülüğü İslam'la birleştirerek bir Türk-İslam sentezi oluşturmaya çalışmıştır. Bu isimlerden biri de Ahmed Hilmi Bey'dir.

Ahmed Hilmi Bey, Osmanlıcılık ve İslamcılığa dair açık fikirler beyan etmekle beraber Türkçülüğe dair Akçura ve Gökalp gibi sistemli analiz ve tanımlamalar yap(a)mamıştır.⁸ Ahmed Hilmi Bey'in İslamiyet'i hem hayatının hem de politik görüşünün merkezine koymasından dolayı onun öncelikli tercihi "ittihad-ı İslam"ın içtimai boyutta uygulanmasıdır. Kaldı

8 Ahmed Hilmi Bey'in 1914'te, henüz 49 yaşında vefat etmesi, birçok eserinin yarım kalmasına sebep olur. Türkçülük ve milliyetçiliğe dair yazıları olmakla birlikte, diğer iki isim gibi kapsamlı bir Türkçülük teorisi geliştirememesi yazarın erken yaşta vefatıyla açıklanabilir.

ki Ahmed Hilmi Bey'in 1914'te vefat ettiği göz önünde bulundurulursa Türkçülük siyaseti henüz tartışılmaya başlanmıştır. Burada Türkçülük siyasetinden, Akçura'nın ifadesiyle "ırk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirme fikri" (Akçura,1991:31) anlaşılmalıdır. Türkleri birleştirmek, büyük bir Türk siyasi birliği meydana getirmek fikri, siyasi olarak II. Meşrutiyet dönemine kadar gündeme gelmemiş, II. Meşrutiyet dönemindeyse ilmi çevreler tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Ahmed Hilmi Bey'in Türklüğe dair en temel vurgusu, Osmanlılığın temelini oluşturan unsurun Türkler olduğudur. Onun Osmanlılık tarifinde "ittihad-ı anasır"ın merkezini Müslümanlar, daha doğru bir ifade ile "ittihad-ı anasır-ı Müslime" oluştururken, "ittihad-ı anasır-ı Müslime"nin merkezini Türkler oluşturur. Ahmed Hilmi Bey, Türk kimliğini Osmanlılığı kuvvetlendirmek noktasında kullanır. Osmanlılık kimliğinden vazgeçmeyen Ahmed Hilmi Bey, Türkler dışındaki Müslüman ve gayrimüslim unsurları ötekileştirmez. Fakat onun için Osmanlı'nın temel unsuru, Osmanlı'nın kuruluş anından itibaren değişmeyen bir şekilde Türklerdir. Müslüman olsun gayrimüslim olsun tüm Osmanlı unsurlarını birbirine bağlayan yine Türklerdir. Bu durumu "*Türkler, Osmanlılığın temeli ve anasır-ı Osmaniye arasında hatt-ı vasıl – hatt-ı ittihaddır. Bu unsur ne derece kuvvetli ve mütenevvir, faal ve müteşebbis olursa, vazifesini o derece mükemmelen ifa eder.*" (Ahmed Hilmi,1911b: 1) şeklinde ifade eder. Bu bağlamda Osmanlı'nın salahiyetini Türklerin kuvvetli ve faal olmalarına bağlamasından dolayı Türklerle özel vurgu yapılmasında bir sorun görmediği gibi Osmanlılığın "şerita-yı devamı" olan Türklerin tekâmül ve salahını düşünmek, ona göre milliyetçi bir duygudan ziyade vatan-perver bir vazifedir.

Osmanlı'nın kurucu unsuru ve idarecisi olmasına rağmen Türkler, hiçbir vakit kendi menfaatini diğer unsurların menfaatlerinden üstte görmemiş, harp meydanlarında en ön saflarda savaşmış, İslam'ın kuvvetlenmesi ve yayılmasını kendine vazife bilmiştir. Fetihler döneminde nice zaferler kazanmış fakat istilacı kavimler gibi davranmamış, tüm insanlığa karşı adil ve merhametli davranmıştır. Ahmed Hilmi Bey bu konuya özel bir bahis açar:

"Ecdadımız olan Türkler, bu memleketleri fethettikleri vakit, birçok akvamın hâkimiyet-i siyasiyesine hatime çekmişti.

Mamafih cihet-i camia-yı İslamiyet sebebiyle akvam-ı müs-lime hiçbir vakit, 'bazı hukuktan mahrum akvam-ı mahku-me' menzilesine indirilmemiş ve cümlesi Türklerle seyyan (eşit) tutulmuşlardır. Akvam-ı gayrimüslimenin dahi din, lisan, adâtına hürmet ve riayet edilmiş olmakla beraber onlar, akvam-ı müslime kadar hukuka nail değil idiler” (Şeyh Mih-riddin-i Arusi:1909:88).

Osmanlı Türkleri çok güçlü oldukları zamanlarda dahi millet olarak sadece Türklerin menfaatini düşünür şekilde hareket etmemiş, kendilerini İslam'ın hizmetkârı olarak görmüş, Müslümanlar arasındaki ayrılığı kaldırmış, bir sadrazamın, vali ya da ser-askerin hangi ırka, hangi kavmiyete mensup olduğuyula ilgilenmemiştir. Türklerin nazarında önemli olan bu kişilerin Müslüman ve Osmanlı olmasıdır (Ahmed Hilmi,1911c:2). Ahmed Hilmi Bey, o gün gelinen durum itibariyle kurucu unsur Türklerin Osmanlı'yı yeniden ayağa kaldırması için sorumluluk alması gerektiğini ifade eder. Ona göre o zamana kadar devletin ayakta durmasında en büyük yükü Türkler taşıyordu ve yine Türkler taşıyacaktı. Osmanlı'nın geniş coğrafyasında vazifeden vazifeye koşan Türkler yıpranmış ve yorulmuştur. Türk milleti kendini düşünmediğinden sefaletе düşmüş ve cahil kalmıştır. Diğer unsurlar az veya çok ölçüde bir terakki ve tekâmül gösterirken, Türkler ihtilal bastırmakla ve sefaletle boğuşmaktadır. Bu durumdan kurtulmak, yeniden ayağa kalkmak mümkündür ve bu noktada vazifenin büyüğü Türk mütefekkirlerine ve münevverlerine düşmektedir.

Ahmed Hilmi Bey, bu uğurda çalışan Türk münevverlerine ayrı parantez açar. Ona göre Türk münevverleri, Türklüğü yeterince düşünmemekte ve Türkler için bir şey yapmamaktadırlar. Aynı şeyi Türk milleti için de düşünmektedir. Türk milleti kendisi için bir çaba içinde değildir ve diğer unsurlar kendi milletlerinin menfaatlerini düşünürken ve Osmanlı içindeki nüfuz ve etkinlikleri artarken, aksi şekilde Türklerin ki azalmıştır. Ahmed Hilmi Bey, Türklerin İmparatorluk içindeki inhitatını önemser ve Osmanlı inhitatıyla bağdaştırır. Türkler vazifelerinden geri kaldıkça Osmanlı gerilemeye devam edecektir. Türkler ilerlemeye başlayınca Osmanlı da ilerleyecek ve güçlenecektir. Osmanlı'nın güçlenmesi ise İslam âlemi-nin güçlenmesi anlamına gelmektedir. Türklerin İslam âlemi ve Osman-

lı için kilit rolde olduğunu ve bu sebepten vazifelerinin bulunduğunu şu sözlerle ifade eder: “*Türkler tarihin verdiği hak ve vaziyet icabı olarak yalnız anasır-ı Osmaniyyeye, hatta bütün Müslümanlara hizmet etmekle mükelleftirler. Bu vazifeden istiğna ettikleri gün, Türklük ölmüş sayılır*” (Ahmed Hilmi,1911b:2).

Ahmed Hilmi Bey, Osmanlı Türkleri ile diğer Türk kavimleri arasında mukayese yapar ve Rusya topraklarındaki Türkler başta olmak üzere diğer Türk kavimlerinin inhitat uykusundan uyanmaya başladığını, zamanın gereklilikleri olan *ulum ve fünuna* daha fazla sahip çıktıklarını, okullar açıp, gazeteler yayınladıklarını ve ticarete daha fazla önem verdiklerini söyler. “*Binlerle fedakâr ve muhterem milletdaşlar, evlad-ı milleti terbiye ile uğraşiyor. Türklerin en bedevisi addolunan ‘Kırgız Kazakları’ bile aralarında mektepler yapmaya çalışıyor, iâneler (yardım parası) topluyor*” (Ahmed Hilmi,1911d:2). Bu güzel gelişmeler yanında Türklerin en az intibah edenleri, en az terakki gösterenleri Osmanlı Türkleridir. Ahmed Hilmi Bey’e göre Osmanlı Türkleri kendi öz vatanında eğitim ve ticarete en geri kalmış millettir. Osmanlı’nın salahiyeti için Osmanlı Türklerinin de uyuşukluktan kurtulup bir terakki adımı atması gerekmektedir. Bunun için ilk olarak “sefalet-i maddiye ve maneviyyeden” kurtulması gerekir.

Osmanlı Türkleri, kendi vaziyetlerini iyileştirmek ve yeniden güçlenmek için millet olarak örgütlenmeli ve sorumlulukları gereği yapılması gereken işleri kendi milletinden fertlere vermelidir. Özellikle 1912 Balkan Savaşı’ndan sonra Osmanlı Türkleri için pek fazla seçenek kalmamıştır. Fakat bunu yaparken Türklerin dikkat etmesi gereken önemli hususlar vardır:

“*Türkler, Osmanlı nam-muhteremenin cami’yat manasına riayet etmelidir. Diğer anasır arasında başka türlü düşünenlerin mevcudiyeti, Türkler için imtisale şayan olamaz. Lakin bu riayeti “Türklükten istifa, Türklüğe karşı lakaydlık” derecesine getirirlerse, hususatından istifa etmeyen anasır-ı sairenin mağlub-ı terakkiyat ve tekamülatı olacakları, sefil ve fakir kalacakları ve nihayet muzmahil düşecekleri muhakkaktır*” (Ahmed Hilmi,1911b 2).

Ahmed Hilmi Bey, Türklerin örgütlü bir şekilde çalışmaları için yaptığı çağrılarının özellikle gençler tarafından cevap bulduğunu, Darülfünun ve yüksek dereceli okullardaki yüzlerce talebeyi temsilen bir heyetin kendi gazete idaresine gelerek bir dernek kurulması teklifinde bulunduğunu söyler. Siyaset ve şahsiyat fikirlerinden arı, tamamen milli irfanın oluşması için çalışacak bir cemiyet kurulması için heyetin kendisine müracaat ettiğini, kendisinin de Mehmet Emin Yurdakul, Hikmet Agayef, Yusuf Akçura ve ismini vermediği bazı arkadaşlarına bu fikri açtığını söyler (Ahmed Hilmi,1911b:2). Bunun neticesinde okuma ve yazmayı kolaylaştırma, okulları çoğaltma, faydalı kitapları tedarik etme, Türklerin kendi eğitim ve öğretim sistemini kurma gibi amaçları içeren bir “nizamname”nin, yani tüzüğün hazırlandığını belirtir. Ahmed Hilmi Bey'e göre bu kutlu amaç için bütün Türk münevverleri çalışmalıdır. Ahmed Hilmi Bey kurulması planlanan derneğe katılmak isteyenleri kendi gazete idaresine başvuru yapmalarını için davet eder.

Ahmed Hilmi Bey'in bu ifadelerinin geçtiği *Türklük ve Türkler* adlı makalesi *Hikmet* gazetesinde 9 Haziran 1911'de yayımlanır. Yusuf Akçura 20 Haziran 1911'de *Tıbbiye*'den 231 talebe adına gelen Hüseyin Fikret ve Remzi Osman Bey'lerin teklifini değerlendiklerini, Mehmed Emin Yurdakul, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Ferid Tek, Fuad Sabit gibi isimlerle toplantı yaptıklarını, kurulacak derneğin adının Türk Ocağı olarak belirlendiğini ve geçici idare heyeti seçtiklerini belirtir (Tansel,1981:169). Kâğıt üzerinde kurulan dernek resmi olarak 25 Mart 1912'de açılır. Türkçülük idealinin belki de en önemli merkezlerinden olan Türk Ocağı'nın kuruluş aşamasında Ahmed Hilmi Bey'in önemli katkılarının olduğu ve Yusuf Akçura'nın derneğini kuruluşuyla ilgili Ahmed Hilmi Bey'den hiç bahsetmemiş olması ilginçtir. Daha sonra çıkan gazete yazılarında bu konudan bahsedilmemiş olması, Akçura'nın Ahmed Hilmi Bey'den neden bahsetmediğinin ve Ahmed Hilmi Bey'in bu konuda bir girişimde bulunup bulunmadığının bilinmesini imkânsız kılar.

Ahmed Hilmi Bey'de Türkçülük, ırk temelli bir yaklaşımdan daha ziyade İslam'la mündemiç bir şekilde Türklük ve İslamlık düşüncesinin birleşimi şeklinde görülür. Her ne kadar bazı yazılarında Türk ırkına vurgu yapılmış olsa da -tıpkı Mehmet Akif gibi İslamcı düşünürlerde görüldüğü

üzere, burada ırkın biyolojik anlamına bir gönderme yapmaktan çok sosyal antropolojiye ait bir kavram olarak düşünülmüştür- özellikle *Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?* adlı eserinde Türklüğün beden, İslam'ın bu bedene can veren ruh olduğunu belirtir. İslamsız bir Türklük düşüncesi onda hiçbir zaman yer bulmamıştır ve Ahmed Hilmi Bey Türklük ve İslamlık idealini birleştirmiştir. Bunun yanında Türklerin İslamiyet'ten önce de çok temiz ve güzel seciyelere sahip olduğunu ve İslam'ı kolaylıkla kabul ettiğini belirtir. Türklerin İslamiyet'i samimiyetle savunmalarında ve yaşamalarında İslam'ın getirdiği esaslarla, Türklerin seciyelerinin birbiriyle çok uyumlu olmasının payı vardır. İslam Türklüğe şeref ve güç kazandırırken, Türkler de İslam'a asrılardır hizmet etmiş ve onu en güzel en duru şekilde yaşamış ve savunmuştur. Ahmed Hilmi Bey, Türkleri yeniden İslam'a hizmete, Osmanlıyı ayağa kaldırmaya şu sözlerle çağırır: “*Ey Türk Gençleri! Haydi, Koşunuz: Ana vatanın, Anadolu'muzun sevgili sinesine, size açık ana yurt, size: 'Geliniz evlatlarım diye bağırıyor. ... Haydi, koşunuz, Anadolu'yu baştanbaşa velvele-i ikaz ve irşadinizle doldurunuz. Avam sınıfını uykudan uyandırınız, orta sınıfı entrika ve siyasetten kurtarınız. Cümlesine doğru yolu gösteriniz.*” (Özdemir,1911:35-36).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son döneminde çeşitli fikir akımları vardır. Doğru fikirler birçok fikrin arasından seçilerek elde edilebilir. Bu anlamda çeşitli fikirler arasında Ahmet Hilmi Bey'in fikirlerinin de incelenmesinde fayda vardır.

Yusuf Akçura'nın “üç tarz-ı siyaset” olarak kavramlaştırdığı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetine dair Ahmed Hilmi Bey'in net bir tavrı vardır. Ahmed Hilmi Bey Osmanlıcılık yerine Osmanlılığı, İslamcılık yerine İslam'ın esası olan içtimai birliği, Türkçülük yerine Türklüğün Osmanlı'daki birleştirici misyonunu esas alır. Onun için Türklük önemlidir fakat İslam'a hizmet ettiği sürece. Türklük temeldir fakat Osmanlılığı devam ettirdiği sürece. İslamiyet'ten ayrı bir Türklük onun için sadece bir ırk tanımından ibarettir. Ahmed Hilmi Bey'in “ittihad-ı İslam” fikrine yakın olduğu bu makalede bir kez daha anlaşılır. Fakat onun “ittihad-ı İslam” an-

layışı çağdaşlarından farklı ve orijinal bir şekilde sosyolojik bir bakış açısına sahiptir. Tüm Müslüman kavimlerin sosyal bir yenilenme (teceddüd) ile birlikte hareket ederek, kendi özel şartları dâhilinde ve sosyolojinin kanunları rehberliğinde ilerlemesi gerektiğini, sonuçları itibariyle de bu ittifadın en güzel İslam birliği olacağını belirtir. Döneminin Türk-İslam sentezine katkı veren düşünürlerden biri olan Ahmed Hilmi Bey'in hiçbir yazısında İslamsız bir Türklüğe rastlanmaz.

Ahmed Hilmi Bey, netice itibariyle “üç tarz-ı siyaset”in hiçbirine taraf-
tar değildir. “İttihad-ı anasır”ın uygulanmasını gayr-i mümkün görürken,
“ittihad-ı İslam”a yakın görünmekle birlikte konuyu çok farklı bir noktadan ele alır ve İslamcılık siyasetinden uzak durur. Türkçülük siyasetinin ise İslam'dan uzaklaşmak anlamına geleceğini belirtir. Hatta Ahmed Hilmi Bey, bu siyaset tarzlarının Batı kaynaklı ve özellikle Siyonistlerin tuzakları olduğunu belirtir. Ahmed Hilmi Bey'in bu tespiti dikkat çekicidir ve onun bu üç siyaset tarzına neden mesafeli olduğunu izah eder. Ahmed Hilmi Bey, bu siyaset tarzlarının Siyonistlerin planlarının birer parçası olduklarını şöyle izah eder:

“Siyonistlerin planı şu noktalara inkısam ediyordu: 1- Türkleri aldatmak, elde tutmak, izzet-i nefis-i millilerini okşayıp kendilerini Müslim ve gayrimüslim anasır-ı saire-i Osmaniye'ye karşı bir kuvvet olarak kullanmak. Bu, 'Türk ittifadı Pantouranisme' namını alıyordu. 2- Anasır-ı Müslime'yi Avrupa nazarında sükkût ettirecek ve Türk ittifadını akim bırakacak şekilde bir 'ittihad-ı İslam siyaseti Panislamisme' 3- Gayesi anasır-ı gayr-i Müslime'yi aldatmak gibi çocukça bir emelden ibaret 'ittihad-ı anasır' siyaseti” (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1912a:1).

Ahmed Hilmi Bey'e göre bu fikirler II. Meşrutiyet döneminde çarpışmaya başlar ve aslında bu durum tam da istenen şeydir. Ahmed Hilmi Bey tuzak olarak gördüğü bu siyaset tarzlarının en zararlı ve tehlikelisini Panturanizm olarak ifade eder. Çünkü o Türkçülük siyasetinin İslamiyet'ten ayrı bir Türk kimliği oluşturmaya çalıştığını ve bu durumun gerek Osmanlı Türkleri için gerekse diğer Türk ve Müslüman milletleri açısından büyük zararları olacağını düşünür. Türklüğü İslamiyet'in ve Osmanlı'nın merke-

zine koyduğundan, Türklerin İslamiyet'ten uzaklaşması ona göre Osmanlı'nın yıkımı demek olacaktır. Bu üç siyaset tarzına alternatif olarak Ahmed Hilmi Bey kendi siyasi görüşünü şu şekilde izah eder:

“... Adil ve hür, kanun-perest ve meşrutiyet-küster bir idare, muvazeneyi tesis ve imkân-ı ihtilali ref' eder. İşte bizim tasavvur ettiğimiz siyaset-i millîye bundan ibaret idi. Ve bu siyasette bütün Osmanlıların mahfuziyet-i hukukunu, İslamiyet'in terakkisini ve bircümle Türklerin Osmanlılığa ve İslama karşı mühim bir vazife-i mübeccele yapmasını temin ediyordu” (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1912b:1).

Ahmed Hilmi Bey'in kendi siyasi yaklaşımı dikkate alındığında, makalenin başında belirtildiği gibi üç tarz-ı siyaset hakkındaki yaklaşımı kendi içinde bir tutarlılık barındırır. Netice olarak Ahmed Hilmi Bey için Osmanlı siyasal birliğinin sağlanması, “ithal” siyaset tarzlarıyla mümkün değildir ve “üç tarz-ı siyaset” içinden tercih edilecek seçenek yoktur. Çare; Türklerin, İslamiyet'ten uzaklaşmadan sosyal bir yenilenmeye tabi tutularak yeniden güçlenmeleri ve meşruti sistemde diğer Müslüman unsurların da desteğiyle çoğunluğu sağlayarak Osmanlı idaresini elinde tutmalarıdır. Bu sayede gayrimüslim unsurlar meşruti sistem gereği Türklere uymak ve Osmanlı menfaatini gözetmek durumunda kalacaktır.

Ahmed Hilmi Bey 1914'te I. Dünya Savaşı başlamadan birkaç ay evvel, henüz 49 yaşında hayata veda eder. Vefatının, Siyonistler tarafından zehirlenerek gerçekleştiğine dair yaygın bir kanaat vardır. Şayet ömrü vefa etseydi Ahmed Hilmi Bey'in Türk düşünce tarihinde daha önemli bir konumda olacağı kuvvetle muhtemeldir. Onun I. Dünya Savaşı'nı, Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği süreci ve tarihin akışını nasıl yorumlayacağını bilememek Türk düşünce tarihiyle ilgilenen okur ve araştırmacılar için büyük bir kayıptır.

Kaynakça

- Ahmed Hilmi. (1910a). “Felsefe-i Asr ve İlm-i İctimaiyyat”, *Hikmet* (haftalık), sayı 28. s.7.
- Ahmed Hilmi. (1910b). “Felsefe-i Asr ve İlm-i İctimaiyyat”, *Hikmet* (hft), sayı 33, s.5-6.
- Ahmed Hilmi. (1911a). “İctimaiyat – Terakki ve Tekâmül”. *Hikmet* (hft), sayı 56. s.2-3.
- Ahmed Hilmi. (1911b). “İctimaiyat - Türklük ve Türkler”, *Hikmet* (hft) sayı 60, s.1-2.
- Ahmed Hilmi. (1911c). “İctimaiyat – Yine Türkler İtham Ediliyor”, *Hikmet* (hft), sayı 61. s.2.
- Ahmed Hilmi. (1911d). “İctimaiyat - Türkler ve Osmanlı Türkleri”, *Hikmet* (hft), sayı 71, s.2-3.
- Ahmed Hilmi. (1911e). “Bir Millet Nasıl Mahvolur?” *Hikmet* (günlük), sayı 4, s.1-2.
- Ahmed Hilmi. (1913a). “Müslüman Terakkiperverliği”, *Hikmet* (gün.), sayı 153, s.2-3.
- Ahmed Hilmi. (1913b). “Müslüman Terakkiperverliği”, *Hikmet* (gün.), sayı 156, s.2-3.
- Akçura, Yusuf. (1991). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Akgündüz, Said Nuri. (2016). “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, c.4, s.1-16.
- Ekici, M. Zeki. (1997). *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi): İstanbul.
- Filibeli Hilmi. (1908). “Sözün Doğrusu”, *İttihad-ı İslam*, sayı 14. s.2-3.
- Hanioglu, M. Şükrü. (2012). “Türkçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, s.551-554.
- Kara, İsmail. (1997), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*, Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Kara, İsmail. (2013). “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi – Sempozyum Tebliğleri*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss.15-43.

Kara, İsmail. (2016). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları: İstanbul.

Karal, Enver Ziya. (1996). *Osmanlı Tarihi – IX. Cilt – İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Levend, Ağâh Sırrı. (1961). “Türkçülük ve Milli Edebiyat”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c.9, s.147-206.

Ortaylı, İlber. (2005). “Millet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.30, s.66-70.

Özcan, Azmi. (2001). “İttihâd-ı İslâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.23, s.470-475.

Özcan, Azmi. (2007). “Osmanlıcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.33, s.485-487.

Özdemir. (1911). *Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?* Darülhilafe: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi.

Sırma, İhsan Süreyya. (2007). *II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti*, Beyan Yayınları: İstanbul.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1909a). *Senusiler, Abdülhamid ve Seyyid Muhammed El-Mehdi – Ar-ı Hamidi’de Âlem-i İslam ve Senusiler*, İkdam Matbaası: İstanbul.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1909b). *Allah’ı İnkâr mümkün Müdür? Yahud Huzur-ı Fenn’de Meslek-i Küfür*, Kostantiniyye: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1912a). “Enzar-ı Millete – Siyonistlerin Nuhûset Siyasetini Yine Türkler mi Çekecek?”, *Hikmet* (gün), sayı 5, s.1.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1912b). “Enzar-ı Millete – Siyonistlerin Siyaset-i Menhusası”, *Hikmet* (gün), sayı 6, s.1.

Şehbenderzade. (1912). “İctimaiyat – Bugün ki Emr-i Vaki Osmanlılık ve Müslümanlık”, *Hikmet* (günlük), sayı 25. s.1-2.

Şeyh Mihriddin-i Arusi. (1909). *Yirminci Asırda Âlem-i İslam ve Avrupa – Müslümanlara Rehber-i Siyaset*, Kostantiniyye: Hikmet Matbaası.

Şeyh Mihriddin-i Arusi. (1910). “İctimaiyat – Mana-yı İttihad”, *Hikmet* (hft), sayı 2, s.2-3.

Tanör, Bülent. (1985). “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, s.10-26.

Tansel, Fevziye Abdullah. (1981). “Şehbender-zâde Ahmed Hilmi'nin Özdemir Mahlasıyla Yayımladığı Türklük-İslamlık ve İslam Birliği Mefkûresini Müdâfaa Ettiği Şiirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, c.2/12 s.149-171.

Uludağ, Zekeriya. (1991). Şehbender-zade Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi): Erzurum.

Ülken, Hilmi Ziya. (2015). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Extended Summary

The right ideas can be obtained by choosing among many ideas. In this sense, it is useful to examine Ahmet Hilmi Bey's ideas among the various ideas. In this article, the views of Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, one of the thinkers of the Second Constitutional Period, on Ottomanism, Islamism and Turkism known as "Three Styles of Politics" has been analyzed. One of the central debates of the Second Constitutional Period is which political style should be preferred in order to ensure the Ottoman political unity. Ahmed Hilmi says that all three political styles are of Western origin and that all three separate rather than combine. Although it is close to the idea of "Islamic Union", it sees a political and religious unity as impossible. The basis of Ahmed Hilmi's intellectual attitude is Islamic sensitivity and scientific perspective. The only possible way is through the social unity of Islam. He explains this approach on the basis of sociology.

In the history of Turkish thought, Ahmed Hilmi, whose political ideas were not well known, but one of the most important and influential figures of the period, approached the issue in a different way than the thinkers of the period and especially brought a sociological interpretation of the idea of Islamic Union. In addition, it is important to read all the texts used in the article as old text from the source, in terms of making the article and its sources authentic.

There are various currents of thought in the last period of the Ottoman Empire. Ahmed Hilmi Bey has a clear attitude towards the politics of Ottomanism, Islamism and Turkism, which Yusuf Akçura conceptualized as "three styles of politics". Ahmed Hilmi Bey is based on social unity which is the essence of Islam instead of Islamism, and the unifying mission of Turkishness in the Ottoman Empire instead of Turkism. Turkishness is important for him, but as long as it serves Islam. Turkishness is fundamental, but as long as Ottomanism continues. A Turkishness separate from Islam is only a definition of race for him. It is once again understood in this article that Ahmed Hilmi Bey is close to the idea of "unity of Islam". However, his understanding of "ittihad-ı İslam" has a different and original sociological perspective than his contemporaries. He states that all Muslim tribes should act together with a social renewal (tajaddud), progress within their

own special conditions and under the guidance of the laws of sociology, and that this unity will be the most beautiful Islamic union in terms of its results.

Ahmed Hilmi Bey does not support any of the “three styles of politics” as a result. While he sees the implementation of “İttihad-ı anasır” as impossible, although it seems close to “ittihad-ı İslam», it deals with the issue from a very different point and avoids the politics of Islamism. He states that the politics of Turkism will mean moving away from Islam. Indeed, Ahmed Hilmi Bey states that these political styles are traps of Western origin and especially Zionists. This determination of Ahmed Hilmi Bey is remarkable and explains why he is distant from these three political styles.

For Ahmed Hilmi Bey, the establishment of Ottoman political unity is not possible with “import” politics and there is no option to choose from among “three styles of politics”. Solution; Turks, being re-empowered by subjecting to a social renewal without moving away from Islam, and keeping the Ottoman administration by providing the majority with the support of other Muslim elements in the legitimate system. In this way, non-Muslim elements will have to obey the Turks and observe the interests of the Ottoman Empire as per the constitutional system.

Ahmed Hilmi Bey passed away at the age of 49, a few months before World War I, in 1914. There is a widespread belief that his poisoned death was by the Zionists. If he had lived a while longer, it is highly probable that Ahmed Hilmi Bey would have a more important place in the history of Turkish thought.